

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XIII - XIV

RECUEIL DES TRAVAUX A L'HOMMAGE
DU PROFESSEUR RADOVAN SAMARDŽIĆ,
MEMBRE CORRESPONDANT DE L'ACADEMIE SERBE
DES SCIENCES ET DES ARTS, A L'OCCASION
DE SON SOIXANTIEME ANNIVERSAIRE

BELGRADE 1982—1983.



Дејан МЕДАКОВИЋ
Српска академичка наука и
уметности

Београд

ВИЛИЈАМ ДЕНТОН — ЈЕДАН ЗАБОРАВЉЕНИ СВЕДОК О СРБИЈИ У XIX ВЕКУ

Објављујући 1961. г. своју сјајну књигу *Београд и Србија у списима француских савременика*, Радован Самарџић је у предговору написао и ове оштроумне редове: „Да ли треба тражити даље чињенице да би се показало да прошлост Балканског полуострва под Турцима не може бити схваћена ако се у њу не крене и стопама европских путника који су нам, својом културом и менталитетом, сасвим блиски?”¹

Ако се те мисли односе на XVI и XVII век, оне не мање важе и за позније време, а посебно када је од тридесетих година 19. века отпочео процес европеизације и коначног ослобођења српске државе од турске власти. И у том раздобљу оглашавају се бројни путници, чија сведочанства о Србији и српском народу заслужују нашу пажњу. Реч је о својеврсном, често сасвим аутентичном казивању које понекад верно одражава и шире токове оне европске политике чија је пажња усмерена на тзв. источно питање. У том процесу међусобног обрачунавања великих сила младу српску државу, сасвим природно, очекивала су и бројна искушења, а свакојаке дипломатске замке озбиљно су нарушавале њену спокојну изградњу. Сложеност стања на Балкану отежана је и жилавим отпором „болесника на Босфору”, који се, упркос дутој агонији, још увек упорно одупирао конституисању националних држава. Било је то време великих планова, живе дипломатске игре, ватреног родољубља и романтичарских, често нереалних процена, дирљиве вере да је за све потла-

¹ Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика XV—XVII века*, Београд 1961, 8.

чене балканске народе куцнуо час одмазде и коначног ослобођења од турског ропства.

Отуда, није никаква случајност што су Срби са посебном пажњом ослушкивали гласове свих оних који су са пријатељским разумевањем пратили све те ослободилачке покрете на Балкану, све њихове борбене напоре да већ једном измене своју страдалну судбину. Међу тим угледним пријатељима веома важно место припада Енглезу Вилијаму Дентону (1815—1888), англиканском свештенику, чија је књига *Хришћани у Турској* (Лондон 1863), описима турских насиља, у знатној мери утицала на јавно мњење у Енглеској и Европи. Понесен успехом своје књиге, Дентон је њено друго издање проширио, а штампао га је у Лондону 1876.² Међутим, прво издање његове књиге, рано, већ 1864. године, изашло је у Новом Саду, на српском језику и оно је, сасвим разумљиво, у нашој средини увећало пишчеву славу и дубоко поштовање. О томе сведочи и дечански архимандрит Серафим Ристић, који му је 1864. „као великодушном пријатељу и бранитељу народа српског”, посветио овоју књигу: *Плач старе Србије* (Земун 1864), у којој је објавио многа потресна сведочанства о зулуму који су Арбанаси вршили над српским народом, нарочито у Метохији. Разлоге због којих је књигу посветио Дентону, Ристић је исказао у посвети на енглеском и српском језику а она гласи: „ја посвећуем књигу ову пречесном Господину Вилијаму Дентону; уздам се да ће великодушни пријатељ мога народа извинити слободу, коју сам узео нарочито у тој цели, да засведочим мою дубоку признателност красноречивом и храбром борцу за страдаоће хришћанство. Што сам не давно видио и чуо страдања и укућана несретног хришћанског народа на истоку — ја не могу пређе објавити свету док то најпре не препоручим нарочной пажњи и заштити онога човека, који е патњи санародника мойј велико срце свое отворио, и интересима човечанства свое перо посветио”.

Захваљујући српском преводу ове Дентонове књиге, посебно страдном и ангажованом ставу њеног аутора у корист потлачених хришћана, а против турске тираније, његово друго дело *Servia and the Servians*, објављено у Лондону 1862, остало је по страни и мање је познато у српској средини. Па ипак, пишчев несумњиви посматрачки дар, његов смисао да сликовито опише људе и прилике у једној младој балканској држави каква је била Србија у време кнеза Михаила, одредио је Дентоновој књизи нешто другачију судбину. За њен садржај заинтересовао се D. v. Cölln, свештеник немачке евангелистичке општине у Београду, који је за скоро шест година свога боравка у нашој средини имао довољно времена да нас добро упозна. Оценивши да Дентон своју књигу није првобитно наменио јавности и да јој недостаје „пос-

² W. Denton, M. A. The Christians of Turkey their condition under Mussulman Rule, London 1876.

ледња дорађеност", пошто је аутор због кратког времена много тога морао да остави необрађено, а посебно што је стање хришћана у Турској оцртао јако тамним бојама, а много тога у сувише повољном светлу, Келн је одлучио да дело ревидира за потребе немачког читатеља. При томе, он није желео да књизи одузме првобитни карактер „енглеског погледа". За овај посао он је добио дозволу аутора, после чега се послужио делимично другим литерарним изворима, делимично поновљеним властитим путовањима и погледима, делимично службеним обавештењима. Радећи на књизи, Келн, према сопственом признању, обраћао се за помоћ и научницима од којих је добио „сваку жељену информацију, а исто тако, за остварење овог циља, била му је на све могуће начине од помоћи и Кнежевска влада". Своје прерађено издање Дентонове књиге Келн је обогатио са два ликовна прилога: литографијом „Гуслар код манастира Раванице", коју је према познатој групи Анастаса Јовановића³ израдио литограф *Engelbach*, употребивши за изглед манастира слику Феликса Каница, и Географском картом Србије, која је сачињена на основу бележака пуковника Фрање Заха.

На тај начин изашло је у Берлину 1865. Дентоново дело *Serbien und die Serben*, које је, Д. Ф. Келн како је сам истакао, и на насловној страни „према другим изворима и властитом искуству слободно обрадио". Реч је о књизи у којој је несумњиво сачуван основни, добронамерни поглед на младу српску Кнежевину, а вера у њену будућност и мисију на Балкану коју је изракао В. Дентон није битно доведена у сумњу. Захваљујући овој двојици протестантских свештеника, Србија је као држава добила и један целовити опис, сликовито је приказан и њен унутрашњи живот, друштвени и економски односи, речју — добила сведочанство о њеној убрзаној европеизацији.

За нас је нарочито занимљиво оно што ова књига доноси о старој и савременој уметности. Иако су у књизи коришћени научни резултати Феликса Каница, тачније његово чувено дело *Serbiens Byzantinische Monumente* (Wien 1862), ипак, сумње нема, Дентон је имао довољно извезбано око да и сам истаже нека своја лична запажања. Тако, он описује цркву Св. Николе у Земуну, истичући да је то „велика праћевина, без изразитог карактера". Њему је нарочито пао у очи један твоздени крст, причвршћен споља на јужном зиду цркве, висок шест стопа, а украшен цвећем. Према Дентоновом мишљењу, крст је највероватније италијански рад, а без сумње уклоњен је са места где је првобитно стајао.⁴ У III одељку своје књиге Дентон говори о Београду, а са посебном пажњом обрађује изглед и стање Калемегданске твр-

³ Упор. В. М. Јовановић, *О лику Филипа Вишњића и других гуслара Вукова времена*, Зборник Матице Српске за књижевност и језик II, Нови Сад 1954, 74.

⁴ W. Denton — D. v. Cölln, *Serbien und die Serben*, Berlin 1865, 44—45.

ђаве, док за један део српских кућа каже да су зидане у цинцарском стилу, и да их карактеришу отворене галерије, кров од сламе или шпандре са дрвеним одацима који покривају четврти део крова.⁵

Од нарочитог је интереса IV глава, у којој Дентон описује црквену архитектуру, а спомиње и разлику између српских храмова и других делова источне цркве, дајући опис једне цркве. По његовом мишљењу, једини чисти примери српске црквене архитектуре су ретке цркве које су преживеле турска разарања. Међу њима, Дентон спомиње пробљанску цркву у Смедереву, цркву манастира Раковице, Раванице и Манасије. Сем ових, њима припадају и цркве манастира Жиче, чије су архитектонске лепоте, историјски, сликарски и археолошки детаљи покривени неразумевањем једне тзв. рестаурације.⁶ Слично је и са црквом у Крушевцу, која је такође несрећно рестаурирана, тако да је тешко „осавременавање првобитног дејства”. Споменута је и црква манастира Студенице, највећег, најсјајнијег и најбогатијег манастира у земљи, која се састоји од једне старије у мермеру израђене прађевине и једне веома лоше доградње. Ослањајући се на Каницово дело *Ueber alt und neuserbische Baukunst* (Wien 1864), Дентон у своја размишљања још укључује и лепу цркву Павлице на Ибру и цркву манастира Љубостиње, док ван граница Србије, као „најсјајнију византијску прађевину”, наводи и цркву манастира Дечана...⁷

Веома су занимљива Дентонова запажања о савременом црквеном градитељству. Он уочава да му као узор служи архитектура српских цркава у аустријским земљама, или „чистије византијске цркве Русије”.⁸ Градитељи српских цркава у Славонији и јужној Угарској узели су владајући стил у Аустрији и задовољили су се тиме што су њихову унутрашњост прилагодили потребама источног обреда. Тако у целој српској Војводини цркве православне вероисповести редовно имају четвороугаоне торњеве са шпљцима у облику луковице, чији је бакарни кров због оксидирања попримио мрку боју и по правилу је богато позлаћен. Сама црква украшена је мешавином класичних детаља, етрурских, коринтских, или стубовима, паладијанским прозорима и порталима без стила.⁹ Када су Срби у властитој земљи могли да отпочну са поновним зидањем својих цркава, било је природно да су они у многим случајевима упливисани стилном или недостатком стила који су срели у Славонији и да су ове прађевине без плана верно копирали. Други делови источне цркве највероватније би се враћали на византијске узоре. Али, српска црква није никада била

⁵ Нав. дело, 63—64.

⁶ Нав. дело, 67—68.

⁷ Нав. дело, 68.

⁸ Нав. дело, 69—70.

⁹ Исто.

тако ексклузивно оријентална, као највећи делови велике православне цркве Истока. Српски архитекти средњег века, у периоду националне величине били су увек спремни да опонашају појединости италијанске архитектуре, нарочито оне које су видели у Ломбардији и венецијским провинцијама са којима се одржавао и један посебан литерарни и уметнички саобраћај. Док тако старије цркве Србије споља у основним цртама припадају романском стилу, нпр. због спољњег лука светилишта и хорских апсида, дотле су ипак често неки детаљи (као на пример прозори и стубови) у карактеру дванаестог века. Облици врата и капители стубова често су истог карактера. Путник налази кадгод у једној истој грађевини прозоре са шиљатим луком и отворима у облику детелине и прозоре са праволинијским украсима као у венецијанским црквама, док фреске у унутрашњости ових цркава често потичу из најбољег раздобља италијанске уметности, а изведене су у „стилу Тинторета или у ранијој манири Рафаела”.¹⁰ У примедби која следи, Дентон, позивајући се на Каница, каже да ове фреске, као и оне у свим источним црквама, припадају школи коју је у XI веку на Атосу основао Панселинос, али се одликују слободнијим покретом. Главе су лепо обликоване, њихов израз озбиљан, профили отмени, а понеки пут код краљева срећно индивидуализовани. Код њих се ту и тамо губи иначе уобичајена шематизована обрада одеће.¹¹

Правила критике, која је применљива у црквама других делова оријенталне вероисповести, морају стога, ако желимо да говоримо о српској архитектури, да буду видно модификована. Док скоро у свим деловима патријархата у Цариграду и у црквама које су с њима у вези, недостају по правилу спољни, видљиви кракови крста, цркве у Србији скоро увек показују прагове крстообразне конструкције на спољној страни грађевине, а код већине њих то је јасно изведени карактеристични облик основе. Тако, каже Дентон, лађа старе Богородичине цркве у Смедереву има само 14 стопа и 6 цола у ширину, хор напротив, који је затворен у трансепту има у просеку више од 22 стопе. Сем у огромним сеоским црквама од блата хор се увек образује једним додатком ка ширини грађевине, чиме је, наравно, црква споља увек крстообразна.¹²

У свом даљем излагању Дентон расправља о ознакама цркава источне вероисповести, при чему показује добру обавештеност о развоју њихове архитектуре. Њега као свештеника занимају и црквене сасуди, а исто тако и поједини делови литургијског одејанија.¹³

¹⁰ Дентон, *нав. дело*, 70—71.

¹¹ Исто.

¹² Дентон, *нав. дело*, 12.

¹³ *Нав. дело*, 75—76.

У V поглављу Дентонову пажњу привукла је катедра Св. Архангела Михаила у Београду. За њу он каже да на западној страни има један добро пропорционисан торањ, са уобичајеним шиљком у облику луковице која је богато позлаћена, украшена венцима од цвећа, урнама, роговима обиља и сличним класичним украсима, као и једним фризом или тимпаном који почива на јонским ступцима. Иако је спољашњост цркве без архитектонске лепоте, њен положај ствара ипак пријатни утисак. Њена висина, којом она превазилази димије и минарете и све друге куће Београда, чини је, са изузетком Велике школе, најизванреднијим објектом, са којим се среће око путника, чим се приближи Београду.¹⁴

У осмој глави занимљиво је Дентово запажање које се односи на цркву св. Ђорђа у Смедереву. Он каже да је реч о сасвим модерној грађевини, код које је градитељ себи поставио задатак да споји византијски и западњачки начин грађења, при чему је западни део копија београдске катедрале, а источни са својих пет купола направљен је према цркви Манасије.¹⁵

Са посебном топлином Дентон је описао чувени крст и натпис деспота Ђурђа Бранковића из 1430, изведен у опеци на најчвршћој кули тзв. малога града.

У IX поглављу, Дентон је у кући сина Стојана Здравковића, раније начелника окружја Ђупријског, запазио интересантну збирку портрета српских родољуба, државника и јунака из рата за ослобођење и независност, чија уметничка вредност, разуме се, није много значајна.¹⁶

У X поглављу описане су зидине манастира Манасије. Одлушевљен целокупним изгледом овог споменика, Дентон смело наводи да није претерано ако тврдимо да Манасија сама, богато награђује једну посету Србији. Као да је у суштини исказао мисао М. Ђ. Милићевића да је од свију српских старина у Србији највредније видети Манасију и Студеницу.¹⁷

За саму манасијску цркву Дентон каже да је племенито романско здање, крстобродна са три полигоналне апсиде на рукама крста које у истој висини са фасадама допиру до кровног венца. Главно крбе изнад пресека бродова опкољено је са четири мале куполе, док је нартекс обележен још и једном шестом. Првобитна лепота зидања исклесаним каменом, које је украшено црвеном линијом опеке, уништена је на жалост кречењем, а лепи стари венци су већином разорени. Било би пожељно да се једном једној руци вичној уметности повери рестаурација ове прекарне и карактер-

¹⁴ Нав. дело, 80—81.

¹⁵ Нав. дело, 169.

¹⁶ Нав. дело, 184.

¹⁷ Нав. дело, 195.

¹⁸ в. М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, Гласник СУД XXI, Београд 1867, 89.

ристичне праћевине. Разуме се, тиме би се изгубио контраст између блештећег белог зида према тамносивој тврђави. Док спољну декорацију карактерише извесни несклад, тиме што се полукружни прозори смењују са готским, унутрашњи архитектонски односи ове лепе цркве, која је дужином од 110 стопа исто-времено и једна од већих цркава Србије, стварају веома хармоничан утисак.¹⁹ И даљи опис манастијске цркве представља Вилијама Дентона и прерађивача оригиналног текста Д. Ф. Келна, у лепој светлости људи вичних посматрању уметничких дела. Дентон истиче да су четири ступца који ограничавају хор и носе главну куполу округли стубови, који стоје на четвороругоним базама, а на њима су окружени са четири витка стубића. Капители се састоје од двеју плоча које тачно одговарају венцима на зидовима, а лепо високи луци носе тамбур са дванаест уских прозора и представама дванаест апостола изнад којих је смела купола. У нартексу и припрати стубови су осмострани, а светилиште има сем главне апсиде још и две мање за проскомидију и ђаконикон. У припрати је још сачуван комад лепог подног мозаика, на жалост веома оштећен, што се другачије и не може очекивати, пошто је црква два или три века служила као штала. Оно што постоји довољно је да се мустра патоса препозна у својој реткој лакоћи. Састоји се из једног крста украшеног цвећем од белог мермера, који лежи на основи уобичајеног тамноцрвеног мермера Србије. Највећа слава цркве морала се састојати у некадашњем украсу њених зидова. Три реда фреско-слика, које сваки део зида испуњавају, довршени су у време када је италијанско сликарство стајало на врхунцу свога цветања. Те слике су искварене, депрадиране, прекречене а делимично и изгубане, али ипак још љупке и прекрасне у својој оронулости. Са сценама из старозаветне историје или из живота Господа и легендама светитеља, измешане су представе из националне историје земље, нарочито портрети ранијих владара.²⁰ Вотивна слика оснивача десно од врата нартекса, који се поносно назива „Деспот Стефан, господин све српске земље”, вазал султана Бајазита, упркос томе што му је био шурак, још је свежа, а његов портрет пун карактера и живота. Круна на глави; он носи одећу једновремено краљевско и свештеничко. Извесно је да ове фреске дугују своју сачуваност великим делом кречу који их је једном покривао; сада скинут, вратио је животу дуго закопану величанственост.²¹

Из Манастије Дентон је отпутовао у манастир Раваницу, коју је разгледао на исти, пажљиви начин. Тако, он уочава у једној кули на северној страни остатке живописа, претпостављајући да су оне украшавале приватну капелу кнеза Лазара. Он тачно примећује да је Раваница више страдала од Манастије и да су обе

¹⁹ Дентон, *нав. дело*, 197.

²⁰ Дентон, *нав. дело*, 198.

²¹ Исто.

цркве у својој општој основи веома сличне, пошто је градитељ Манасије имао као узор цркву коју је сазидао његов отац.²²

Ипак су димензије Раванице мање, јер је црква само 88 стопа дуга, а 26 широка. Првобитно она је добила само светилиште, хор и лађу; један двоструки нартекс и једна припрата призиђани су у 16. столећу и покривају леги проделни прозор на западној фасади брода. Унутрашња конструкција цркве је истоветна као у Манасији. Првобитно, фреске су доиста биле мале лепоте, а сада су још више разорене, што је веома за жаљење — у археолошком и историјском погледу.²³

Манастирске зграде су веома једноставне. На јужној страни стоји стари манастир, који је од Милоша сазидан у цинцарском стилу, са собама за слуге, кујном и малим спаваћим собама које гледају према лађи на првом спрату. На северној страни диже се нови манастир на немачки начин са једном великом халом са стубовима, која допушта најлепши поглед на цркву и тамне брегове. Овде су собе архимандрита и трију монаха, као и трпезарија, која је, с обзиром на мали број становника, знатне величине. Ово двоспратно здање дело је самог манастира, који га је сазидао помоћу народа, владе и Русије.²⁴

У XI поглављу, после кратких, скоро успутних забелешки о Ариљу и Жичи, при чему је истакао првобитну лепоту њеног живописа, Дентон прелази на описивање Студенице. За цркву он каже да је чудесна и да је од белог полираног мермера, она буди наше зачуђујуће дивљење као најлепши споменик старе српске архитектуре. Првобитна стара црква има облик крста, али је он изведен на тај начин што су оба крака настала помоћу далеко избочених покривених бочних портала. Хор, брод и нартекс раздвојени су међусобно једним зидом, а лепа чеона фасада прађевине сакривена је једном доградњом без икакве уметничке вредности, тако да се славни главни портал сада налази у цркви. Уз спољну припрату сазидање су две бочне капеле, у којима се чува црквено благо које делимично потиче још од времена св. Саве, а светилиште има три апсиде. Леви бочни портал је једноставан, десни већ богатији у декорацији, главни портал украшен је на најлепши начин.²⁵ Тимпанон изнад врата садржи један двоструки крст и друге орнаменте у продубљеној обради. Ступци су глатки а лук на малим вратима затворен је једним другим, украшеним оквиром, који је тун најнежнијих арабески и увијеног цвећа, док на попречној преди срећемо животиње између испреплетене лозе.²⁶ Са посебном пажњом, ослањајући се на Каница, Дентон је описао главни студенички портал, уочавајући да Христос на пре-

²² Дентон, *нав. дело*, 205.

²³ Исто.

²⁴ Дентон, *нав. дело*, 206.

²⁵ *Нав. дело*, 234.

²⁶ *Нав. дело*, 235.

столу са два анђела који му се клањају, показује строго византијско схватање *en relief*, у супротности са обичајем источне цркве. Архиволту великог спољног лука носе две фантастичне животиње, док у самом луку кентаури са луком, лавови и друге животиње у техничкој изведби достојној дивљења стварају дивљи лов пун живота и покрета у детаљу.²⁷

У истом, XI поглављу, Дентон је посветио неколико реченица и опису манастира Раковице, крај Београда. Забележио је и занимљив разговор са једним монахом који га је запитао зашто енглески парламент редовно узима у заштиту Турке када је реч о тужбама нашега света на њихова насиља. Како је то и мени загонетка, каже Дентон, то нисам био кадар да на ово парадоксално питање одговорим, чиме је у књизи јасно посведочио којој страни припадају његове симпатије.

У Раковици, на иконостасу, Дентон је запазио старе слике византијског стила. Два осмоугаона тамбура дижу се изнад крова; један изнад западних врата а други изнад трансепта крстообразне грађевине.²⁸

У XII глави, Дентон је укратко говорио о унутрашњем политичком устројству Србије, о уставу, скупштини, кнежевој моћи, париским уговорима, Сенату, закону, судству, финансијама, војсци и политици европских сила. Још једном, испољио је своје пуне симпатије за животне интересе српског народа. Драма око консолидовања српске државе за време кнеза Михаила, чији је учесник Дентон био, заоштрила се у његовој свести нарочито после турског бомбардовања Београда 17. јуна 1862. Том догађају Дентон је посветио XIII главу своје књиге, да би у XIV описао рад народне скупштине коју је кнез Михаило отворио 16/28. августа 1864, и његову беседу у којој је дао своје виђење државног напретка.

У српској јавности Дентон није познат искључиво по преводу књиге *Кристијани у Турској*, објављене у Новом Саду 1864. године. У београдском часопису Вила за 1866—1867, за време уредништва Стојана Новаковића, објављена су два Дентонова путописа из Црне Горе: *Похода у престолници црногорској*²⁹ и *Неколико дана кроз Црну Гору*³⁰ оба преузета из школског листа *Good words*.¹³

На ово своје путовање Дентон се одлучио после боравка у Србији. Очигледно, његова намера је била да са њему својственом радозналости, употпуни своја знања о ослободилачким хриш-

²⁷ Исто.

²⁸ Дентон, *нав. дело*, 249.

²⁹ Вила II, број 4, 50—53; број 5, 66—71 и бр. 6, 90—96, Београд 1866.

³⁰ Вила III, број 7, Београд 12. фебруар 1867, 97—99; број 9, 138—141; број 11, 174—177; број 12, 185—188; број 13, 203—206 и број 14, 217—220.

³¹ W. Denton, *A Visit to the Capital of Montenegro*. *Good Words*, Edinburgh, January 1866, 57—63; исто, *A Ride through Montenegro*, *Good Words* Edinburgh, September 1866, 636—644.

њанским покретима на Балкану. То му је омогућило да уочи Берлинског митра 1877. објави и књигу: *Montenegro, Its people and their history* (London 1877), са доследно испољеним симпатијама за средину и људе које је познавао из властитог искуства.

Па ипак, у путописном делу *Србија и Срби* Дентонове посматрачке способности дошле су до најпотпунијег изражаја. Он пише живо, сликовито, са смислом да дочара атмосферу и људе, а његово познавање српске историје у функцији је његове основне намере да пред Европом, а посебно пред енглеском дипломатијом, избори измену става и осигура подршку једном хришћанском народу који је прегао да се ослободи вишестолетног турског владања. Ту његову трајну приврженост Србији и српској борби истиче и писац његовог некролога који каже да је Дентон за две мисли: за ослобођење балканских народа и за уједињење англиканске са православном источном црквом.³² Уметнички споменици о којима говори у својој књизи представљају за њега сведочанство, доказе да је реч о народу са богатом традицијом и стваралачким моћима. Свештеник по позиву, Дентон није имао сигурних знања да о Србији и Балкану пише као историчар уметности, етнограф или географ, због чега често посеже за резултатима других. Када је реч о уметничким споменицима, ту су на првом месту Каницова дела *Serbiens byzantinische Monumente* и *Über alt und neuserbische Kirchenbaukunst* (1864), која наводи на више места. Од других књига о Србији, Дентон је, поред осталих, познавао и користио А.А. Патона: *Servia the youngest member of the European family* (London 1845), и S. A. W. v. Herder, *Bergmännische Reise in Serbien* (Pesth 1846). Сасвим разумљиво, утицала је на њега и Ранкеова књига: *Die serbische Revolution* (Berlin 1844). Међутим, Дентон је ипак најбољи онда кад се ослања на властите посматрачке врлине, када се препушта спонтаном бележењу виђенога. Захваљујући таквом поступку, Дентон се прикључио оним писцима који су као непосредни сведоци оставили драгоцену сведочанства о Србији и српском народу. Долазећи из разних средина, ови писци, различитог образовања, покушали су да схвате и опишу све оне бурне промене у којима се рађала српска држава. Уколико су више успевали да се у својим запажањима ослободе притиска владајуће политике својих земаља, њихови су судови драгоценiji и веродостојнији. Књига Вилијама Дентона: *Serbien und die Serben*, допуњена искуством D. v. Cölln-а, такве је врсте. Овакав суд она заслужује, без обзира на то што се тако касно указује на њене врлине. Очигледно, судбина је и ове књиге да као мало откриће обрадује своје будуће читаоце.

³² Упор. Видело, IX, Београд 1888, 3. јануар, 6/3.



Сл. 2. Анастас Јовановић, Гуслар код манастира Раванице